

HET LAND VAN HERLE



XXXXV - 1995
JANUARI - MAART
NO.1

UIT DE INHOUD:

- Herinneringen aan LvH
- Een tunnel aan de Willemstraat
- Het testament van Willem Franssen
- Kind van een joodse vader

Historisch
tijdschrift voor
Oostelijk
Zuid-Limburg

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden.

De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

- Herinneringen aan LvH 3
(door M.A. van der Wijst)
- Heerlens grootste wens: een tunnel aan de Willemstraat 6
(door Marcel Put)
- Het testament van Willem Franssen (1661-1733), schout van Hoensbroek 17
(door M.A. van der Wijst)
- Kind van een joodse vader 23
Kroniek van de familie Keppels Lipmann Pakula
(door Jacob Keppels)

UITGAVE: STICHTING HISTORISCHE KRING "HET LAND VAN HERLE"

p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen
tel: 045-604581, Giro: 2069907.

Bestuur:

Drs. L. Augustus, voorzitter; mevr. M.G.G. Bouwkamp, secretaris;
drs. L.J.M. Pierey, penningmeester; R. Braad.

Redactie:

Drs. L. Augustus, R. Braad, drs. M.A. van der Wijst,
J. Claessen, drs. Th. Snieckers.

Redactiesecretaris:

Drs. M. van Dijk

Verschijnt driemaandelijks.

Abonnementen per jaar f 20,- Losse nummers f 6,50

Looptijd van het abonnement uitsluitend per kalenderjaar.

Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers,
voor zover mogelijk, nageleverd.

ISSN 0166-2988.

Lay-out: Leon van Dorp.

Druk: ZOL-bedrijven DAC, Heerlen.

M.A. VAN DER WIJST

HERINNERINGEN AAN LvH

Bij de viering van het 50-jarig bestaan van Het Land van Herle en het ophalen van herinneringen uit de voorbije jaren, stuit men vanzelf op de persoon die niet alleen aan de wieg van onze stichting heeft gestaan, maar ook, vooral in de moeilijke beginjaren en de daarop volgende periode, toen het een kwestie van doorzetten werd, de grote initiator en stimulator is geweest van de historische kring in al zijn verschijningsvormen. Als ik dit schrijf, herinner ik mij een compliment zijnerzijds, dat ik niet alleen lange zinnen gebruikte, maar ze ook nog afmaakte. Of dit een verdiend compliment is, is een andere zaak.

Ik weet nog steeds niet zeker of het toeval was, dat de initialen LvH (Land van Herle) overeenkomen met de initialen L.v.H. (L. van Hommerich). Wie met hem kennismaakte, maakte zonder meer ook kennis met Het Land van Herle.

Toen ik in 1973 solliciteerde bij het Archief en Museum, zoals de dienst toen heette, gevestigd in het achterste gedeelte van de schouwburg en bereikbaar via een nauwelijks te vinden achterdeur, werd er door directeur van Hommerich nauwelijks minder aandacht besteed aan de werkgroep en het tijdschrift, als wettelijke onderdelen van mijn toekomstig werk, dan aan alle andere taken van de dienst samen.

Ook in de latere jaren dat ik de op 3 december 1976 te vroeg en te plotseling overleden heer Van Hommerich heb gekend, was één ding duidelijk: hij en Het Land van Herle waren totaal met elkaar vergroeid.¹

Dit jaar viert de werkgroep 'Het Land van Herle' haar 50-jarig bestaan. In deze jaargang zullen we daaraan enige aandacht besteden. Hier een terugblik op het ontstaan van deze werkgroep voor geschiedenis en heemkunde, en haar grote inspirator in de eerste twintig jaar, de archivaris drs. L.E.M.A. van Hommerich.

Hoe is alles begonnen?

Op 4 april 1945 was op initiatief van de toen 35 jaar oude archivaris Van Hommerich een groep 'beoefenaren der geschiedenis' bijeengekomen in zijn werkkamer. Men wilde meer gestructureerd gaan werken aan de regionale geschiedenis en elkaar stimuleren in de beoefening ervan. In de praktijk uitte zich dit regelmatig bijeenkomsten en, sedert eind 1950, ook via publicaties in het tijdschrift Het Land van Herle, dat aanvankelijk nog 'Bulletin' heette. Van Hommerich was tevens beheerder van de oudheidkundige vondsten in Heerlen. Dat hij zelf steeds op alle terreinen voorop liep, blijkt onder meer uit zijn vele publicaties, artikelen en bijdragen aan het periodiek.²

De vergaderingen van de nu nog steeds bijeenkomende werkgroep van Het Land van Herle waren evenzovele, geschiedkundig gezien exclusieve hoogtepunten, voorafgegaan door het sjouwen met stoelen die telkens geleend werden in de schouwburg. Ik zie hem nog als voorzitter van de werkgroep

voor me. De spreker ontving hij vaak door hem met gestrekte armen tegemoet te lopen. Voordat deze aan de beurt kwam had Van Hommerich in zijn inleidend woord al zo veel over het te behandelen thema verteld - hij had namelijk alle beschikbare literatuur tevoren al bestudeerd - dat de spreker al midden in zijn onderwerp zat, als hij begon. Daar stond tegenover dat hij iedereen steeds stimuleerde om zélf historisch onderzoek te doen, te publiceren en op de eigen wijze bijdragen te leveren. Eén van de taken was ook het voorzichtig stimuleren van het bezoek aan de leeszaal, toen nog niet studiezaal genoemd. De bezoekers bestonden uit enerzijds vertrouwelingen, die ook gratis boeken mochten lenen en regelmatig ingeschakeld werden ten dienste van de voortgang van het historisch onderzoek, en anderzijds uit amateur-genealogen, die werden gelokt met kopjes koffie. Bij die koffie werden vaak meer gegevens uitgewisseld dan ze in de leeszaal opzochten. Dit was wat men wel noemt "de goeie ouwe tijd".

Ik zie Van Hommerich ook voor me, zetelend aan zijn monumentale bureau - zo'n bureau zal men nooit een "buro" noemen - midden in zijn werkkamer, die zo ruim was dat men na binnenkomst haast geneigd was, terwijl men hem naderde, drie maal te knielen of te buigen. Dit was de plaats waar hij zich thuisvoelde, temidden van boeken, tijdschriften en archiefstukken, in stapels om hem heen opgetast. Nadat hij in de loop van de voormiddag op een hem passend moment was gearriveerd in zijn werkkamer - er bestonden toen nog geen klokkaarten, iedereen was al aan het werk en ook een sluitingsuur kende hij niet - behandelde hij de hoogst noodzakelijke lopende zaken en verdiepte zich vervolgens in de geschiedenis. Hierbij mocht hij alleen gestoord worden om hem de steeds

weer gevraagde extra informatie te leveren in de vorm van nog meer lektuur. Ook buiten de kantooruren, 's avonds en in het weekeinde leefde hij van en voor de geschiedenis. Er is weleens gezegd dat zijn beste burens automatisch diegenen waren, die een abonnement op het Land van Herle hadden genomen.

Zoals een andere markante Heerleenaar, ir. C. Raedts, indertijd schreef, ligt de betekenis van Van Hommerich in het feit dat hij in zijn hele loopbaan (1937-1974) "het accentueren van de betekenis van Heerlen vanaf het Romeinse Coriovallum tot het Heerlen als centrum van de Mijnstreek" als 'Leitmotiv' zag.³

Niemand heeft ooit echt de plaats van Van Hommerich kunnen innemen, noch degenen die probeerden het helemaal



De archivaris L. van Hommerich houdt een toespraak in de raadszaal in Heerlen ter gelegenheid van het officiële begin van de bouw van het Thermenmuseum, 5 augustus 1975. (fotocollectie SAH nr. 2785)

anders en beter te doen, noch degenen die trachtten hem te imiteren.

Drs. L.E.M.A. van Hommerich bleef en blijft de man die als een soort Atlas de wereld van Het Land van Herle op zijn schouders nam. Om die taak blijvend over te nemen waren en zijn er vele

schouders nodig. Moge het stichtingsbestuur van Het Land van Herle, samen met de gelijknamige werkgroep, de redactie van het tijdschrift en het Heerlense stadsarchief, en ook de vele sympathisanten, daartoe nog vele jaren lang in staat zijn!

Noten:

1. In memoriam drs. L.E.M.A. van Hommerich, in: LvH 26 (1976) 77-78.
2. N. Eussen, Publicaties van de hand van drs. L.E.M.A. van Hommerich, in: LvH 12 (1962) 131-137, en van dezelfde auteur Bibliografie van drs. L.E.M.A. van Hommerich, in: LvH 24 (1974) 80-85.
3. Ir. C. Raedts, Hoe het begon en geworden is onder leiding van drs. van Hommerich, in: LvH 24 (1974) 27-34.

MARCEL PUT

HEERLENS GROOTSTE WENS: EEN TUNNEL AAN DE WILLEMSTRAAT

Op 6 oktober 1955 viel de regen met bakken uit de lucht. De hemel boven Heerlen huilde. Tranen van vreugde, mogen we aannemen, want op die dag stak de Heerlense wethouder en loco-burgemeester Schutgens de eerste spade in de grond voor de aanleg van een voorziening waarnaar heel Heerlen gedurende meer dan 35 jaar met smart had uitgezien: de voetgangerstunnel aan de Willemstraat.

Sinds de feestelijke opening op 17 augustus 1956 was deze onderdoorgang voor 'lopend, fietsend en brommend' Heerlen de oplossing die een einde maakte aan het lange wachten voor de overweg in de Willemstraat. In de jaren negentig werd het de verzamelplaats voor de Heerlense drugsscène. De overlast die de nieuwe tunnel-gebruikers in en rond hun trefpunt veroorzaakten werd het stadsbestuur en vele andere Heerlenaren een doorn in het oog. De langdurig en vurig gewenste oplossing was een probleem geworden.

Bijna veertig jaar deed de tunnel dienst en maakten veel mensen er gebruik van. In februari 1994 kwam daar een eind aan. De tunnel werd gesloten.

De eerste keer

Dat geduld een schone zaak is, kregen Heerlenaren vroeger al snel geleerd. Dit gold met name voor de burgers uit het noordelijk en oostelijk deel van de stad. In 1918 moesten de mensen, die in Grasbroek, Musschemigerbaak, Beersdal, Heerlerheide en Schandelen woonden,

een bezoek aan het centrum vaak combineren met een kwartier wachten voor de gesloten overweg aan de Willemstraat. Hetzelfde gold voor bezoekers van 'buiten', die de stad uit noordelijke of oostelijke richting binnenkwamen. Er waren nog niet zoveel wegen en de enige twee plaatsen in de nabijheid van het centrum waar het spoor onafhankelijk van het treinverkeer kon worden gekruist, waren het tunneltje aan de Schaesbergerweg/Klompstraat en de onderdoorgang aan de Breukerweg. Een directe verbinding tussen de Willemstraat en de Schaesbergerweg bestond nog niet, zodat voetgangers niet 'even om' konden lopen wanneer ze het onheil van de gesloten spoorbomen zagen. Hetzelfde gold voor de voertuigbestuurders. Ook zij moesten de lange wachttijden voor Heerlens meest bekende overweg voor lief nemen. De aanleg van het later zo veel gebruikte alternatief, de grote verkeerstunnel tussen de Oranje-Nassau I en het stadscentrum, zou nog enige tijd op zich laten wachten.¹

Bij een van de besprekingen voor deze grote tunnel kwam ook de voetgangerstunnel aan de Willemstraat voor het eerst aan de orde. Op 6 december 1920 stemde de Heerlense gemeenteraad in met het voorstel van B. en W. om maximaal f 275.000,- bij te dragen in de aanleg van een tunnel westelijk van het station, tussen de Kempkensweg/Sittardeweg en de Parallelweg. Aan zijn financiële bijdrage verbond het gemeentebestuur wel een aantal voorwaarden. Eén daarvan betrof het voetgangersverkeer

bij de overweg. "Waar te verwachten is, dat het verkeer van voetgangers over den overweg aan de Willemstraat niet minder zal worden na ingebruikneming van den tunnel, wordt door U (Staatspoorwegen, MP) onder dien overweg een tunnel gebouwd uitsluitend voor voetgangers; in afwachting van dezen tunnel worde een tijdelijke maatregel getroffen om tegemoet te komen aan den tegenwoordigen onhoudbaren toestand bijv. door aanleg van een noodvoetbrug." De lange wachttijden bij de spoorwegovergang zouden dan voor voetgangers en fietsers tot het verleden horen. Nog aan het eind van diezelfde maand lieten de Staatspoorwegen weten niet op de eisen van de Heerlense bestuurders in te gaan. Wel waren zij bereid "het treffen van een tijdelijken verkeersmaatregel (...) te overwegen, mits de Gemeente hare medewerking in den aanleg van den tunnel onvoorwaardelijk verleent."

Ruim drie weken later kwam van de Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten, die wat de Staatspoorwegen betrof het laatste woord had, een zelfde bericht: "Wat voorwaarde *b* betreft deelen wij U mede dat het maken van een tunnel voor voetgangers onder den overweg aan de Willemstraat in overweging zal genomen worden en dat de Maatschappij tot Exploitatie van Staatspoorwegen, in afwachting van een definitieve voorziening ter plaatse bereid is voorloopig op hare kosten een voetbrug te maken, indien de Gemeenteraad de gestelde voorwaarden intrekt." De officiële bereidverklaring tot het aanleggen van de voetbrug door Staatspoorwegen kwam twee maanden later.

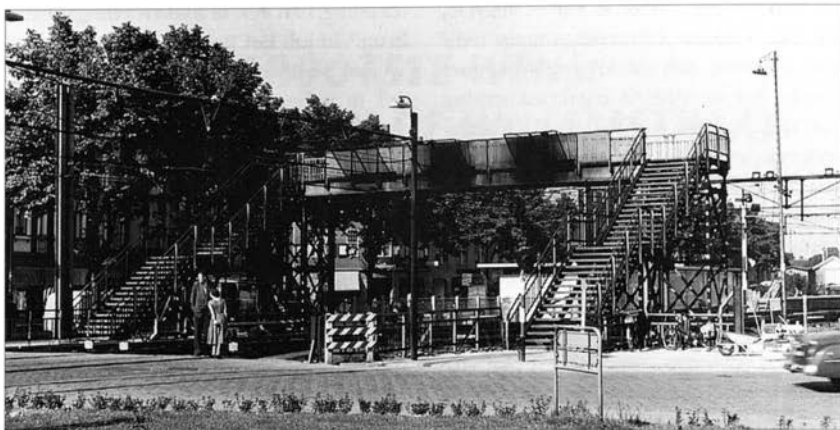
Het gemeentebestuur nam daarop twee voorwaarden terug. De derde, die met betrekking tot de voetgangerstunnel en een noodbrug, bleef gehandhaafd. Staatspoorwegen stuurden daarop een

tekening van een te maken voetgangersbrug.² In juli liet het college Staatspoorwegen weten weliswaar liever een tunnel te willen, maar voorlopig met een voetbrug genoeg te nemen.

Het lenigen van de hoogste nood

Ondanks de toezegging van de spoorwegmaatschappij moest Heerlen nog enige tijd wachten, alvorens er door Staatspoorwegen verdere stappen tot de bouw van een voetbrug werden ondernomen. Op 8 november 1921 verloren B. en W. hun geduld. "Wanneer wordt met bouw voetbrug Willemstraat begonnen?", telegrafeerden zij naar de Staatspoorwegen. Deze antwoordden op 28 november dat bij de minister van Verkeer en Waterstaat een machtiging voor de noodzakelijke grondaankoop was aangevraagd. Staatspoorwegen bezaten niet alle voor de aanleg benodigde grond. Er moest nog een klein perceel aan de Willemstraat worden gekocht, ten noordwesten van de overweg. Eigenaar daarvan was de Heerlense vrachtrijder De la Haye, die *f* 30,- per vierkante meter vroeg.³ De minister wilde slechts de helft van de vraagprijs betalen. Mede door bemiddeling van de gemeente zakte De la Haye met zijn prijs tot *f* 25,-, waarop het stadsbestuur Staatspoorwegen aanraadde snel toe te happen.

Pas in 1924 kocht de spoorwegmaatschappij alsnog een deel van De la Haye's grond. De dreiging van een ont-eigeningsprocedure had beide partijen nader tot elkaar gebracht. Staatspoorwegen kochten 10,5 vierkante meter voor *f* 175,-. Daarnaast stond De la Haye 15,5 vierkante meter gratis aan de gemeente af. In ruil daarvoor maakte de dienst Publieke Werken een nieuwe poort aan de oostelijke grens van het bedrijfspceel van de expediteur.⁴ Op 27 juni 1924 kwam de gemeente met



De voetgangersbrug uit 1924 aan de Willemstraat in Heerlen. SAH, fotocollectie nr. 4769)

een plan voor een uitgebreide versie van de brug, inclusief ideeën voor een wachtplaats voor moeders met kinderwagens en voor een urinoir. De spoorwegmaatschappij ging akkoord en stuurde vervolgens een contract waarin zij de gemeente Heerlen vergunning verleende tot het “maken, hebben, gebruiken en onderhouden” van deze extra voorzieningen. Drie dagen na dagtekening van de overeenkomst stuurden B. en W. een beschrijving van het plan inclusief een situatieschets naar de Staatsspoorwegen. De Staatsspoorwegen zorgden voor de uitvoering. Alleen de overkapping van het urinoir werd uitbesteed. Het werk werd gegund aan de firma A. Vossen en Co., die met f 160,- de laagste inschrijver op dit onderdeel van het project was. Op 17 december van hetzelfde jaar werd de brug in gebruik genomen.

Burgers met bezwaren

De problemen aan de spoorwegovergang waren met deze noodvoorziening echter nog lang niet uit de wereld. De voetbrug had lange steile trappen en was onoverdekt. Voor oude mensen en

ouders met kinderen was zij moeilijk begaanbaar. Slechts weinigen konden er een fiets of kinderwagen over transporteren. Bovendien werden de trappen en de overbrugging glad bij regen- en sneeuwval. Het kruisen van het spoor via die weg was onder vochtige weersomstandigheden dan ook een gevaarlijke onderneming.

De aanleg van de voor het rijdend verkeer noodzakelijke voorziening, de tunnel bij het hoofdkantoor van de Oranje-Nassau Mijnen, liep enorme vertraging op. De oorzaak hiervan was een ter plekke onverwacht hoge grondwaterstand. De doorgang werd pas in 1929 voor verkeer opengesteld. Toen werd het dagelijkse fileprobleem bij de spoorwegovergang enigszins verminderd. Echter in onvoldoende mate, vonden de omwonenden en zij die dagelijks op de ‘overtocht’ bij dit vermaledijde punt waren aangewezen. Op 10 december 1929 stuurden de betroffenen het gemeentebestuur een verzoekschrift dat werd begeleid door een aantal met reden omschreven klachten en “een kleine lawine handtekeningen en zakenstempels.”⁵ Eén van de zaken die de Willemstraat-

bewoners het gemeentebestuur vroegen, was een tunnel voor niet-gemotoriseerd verkeer bij de overweg aan te leggen. Het Heerlense college legde de geuite bezwaren en suggesties ter beoordeling voor aan de directeur van Openbare Werken, Van de Ven. Deze deelde de bezwaren die tegen de voetbrug bestonden. In zijn advies aan het stadsbestuur attendeerde hij B. en W. er op dat de aanleg van een tunnel geheel afhankelijk was van de gemeente. De Staatsspoorwegen hadden geen belang bij een dergelijke voorziening en zouden dus ook niet in de kosten ervan willen bijdragen. Zijn voorstel was daarom "van de Nederlandsche Spoorwegen gedaan te krijgen, dat een stel kleine slagboomen worden gemaakt naast de groote, waardoor het voetgangersverkeer waarop het hier het meeste aankomt geen ernstige bezwaren meer zal ondervinden."⁶ Deze mogelijkheid was twee weken eerder al door de Kamer van Koophandel aan B. en W. voorgelegd. Enkele dagen voordat Van de Vens advies door het college werd behandeld, hadden de gemeentebestuurders de Kamer van Koophandel al laten weten dit alternatief aan de spoorwegmaatschappij te zullen voorleggen. De spoorwegmaatschappij wilde zulke spoorbomen wel aanbrengen, maar alleen als de gemeente Heerlen alle kosten voor haar rekening nam.⁷ Een andere optie om het treinverkeer aan de overweg te verminderen, was het kiezen van een andere rangeerplaats. Hierover had het stadsbestuur al eerder informatie ingewonnen. Dit was helaas niet mogelijk, zo lieten de Nederlandse Spoorwegen weten.

Cijfers van een comité

De bewoners en winkeliers van de Willemstraat zaten ondertussen niet stil. Zij richtten een comité op dat, onder de

naam 'Comité ter intensieve behartiging van de belangen van Noord-, Oost- en Noord-Oostelijk Heerlen', verbetering in de situatie aan de overweg probeerde te brengen. De Heerlense Middenstandsvereniging en de Kamer van Koophandel voor de Mijnstreek steunden de onderneming. Het comité illustreerde de ernst van de situatie door op 7 januari 1931 tussen 7 uur 's morgens en 7 uur 's avonds bij de spoorwegovergang te posten en te turven hoe lang deze gesloten was. De resultaten waren schokkend. Het doorgaande treinverkeer en de rangeerwerkzaamheden zorgden voor enorme wachttijden. Gedurende maar liefst 389 minuten, ofwel 6 uur en 29 minuten, was het onmogelijk de overgang te passeren. Uitgerekend in de avondspits, tussen 17.00 en 18.00 uur, waren de spoorbomen zelfs gedurende 48 minuten gesloten.⁸

Aan dit "drama aan den overweg van de Willemstraat", zoals de Limburger Koerier in zijn editie van 3 november 1931 'kopte', moest een eind komen.⁹ In de zomer van 1932 droeg het comité hiervoor een oplossing aan. De tijd drong, want met de aanstaande voltooiing van het 'Miljoenenlijntje' verwachtte men dat de problemen rond de overweg alleen nog maar groter zouden worden. Het comité zond de Heerlense bestuurders een uitgewerkt plan voor het maken van een tunnel voor voetgangers. In totaal zou deze tunnel volgens de berekeningen van het comité f 29.200,- gaan kosten. Het plan kreeg aandacht in de lokale pers, maar het zou toch nog tot de zomer van 1934 duren alvorens er door de gemeente verdere stappen in de richting van 'tunnelaanleg' werden ondernomen.

Een half jaar daarvoor, in januari 1934, kregen B. en W. een schrijven van de middenstanders van de Willemstraat-Stad. De winkeliers waren niet erg

gelukkig met de door het comité voorgestelde tunnelplannen. Door de toegang van de tunnel aan de centrumzijde in de Stationstraat te situeren zouden zij veel winkelend publiek mislopen. Dit zou een extra aanslag op hun bestaan vormen. Door de aanleg van de verlengde Dautzenbergstraat tussen Oranje Nassaustraat en Wilhelminaplein was hun afzet al teruggelopen. Zij legden een alternatief voor aan het Heerlense bestuurscollege: een tunnel met een toegang bij het blokhuis van de spoorwegen op de hoek Willemstraat/Stationstraat en een aan de inmiddels aangelegde Gringelstraat. Hun voorstel vond echter geen gehoor bij de stadsbestuurders, en in de zomer van 1934 stuurden B. en W. een tekening van het door het 'Comité ter intensieve behartiging van de belangen van Noord-, Oost- en Noord-Oostelijk Heerlen' twee jaar eerder ontworpen plan naar de Directie van de Nederlandse Spoorwegen.

Fiat en financiering

De Staatsspoorwegen hadden eerder al laten weten geen bezwaar te hebben tegen de aanleg van de tunnel in de buurt van de spoorwegovergang. De Heerlense bestuurders verwachtten echter meer dan alleen de goedkeuring van de spoorwegmaatschappij. In de eerste helft van 1935 ontspoon zich een discussie tussen B. en W. van Heerlen en de Directie van de Nederlandse Spoorwegen over de bekostiging van het tunnelproject. Het Heerlense college verwees naar de briefwisseling uit het begin van de jaren twintig. Daaruit maakte het op dat het spoorwegbedrijf had toegezegd de kosten voor de tunnel voor zijn rekening te nemen. De directie van de onderneming bestreed dit. Door dit meningsverschil werd de aanleg van de onderdoorgang weer vertraagd. De spoorwegmaat-

schappij, die geen enkel belang had bij een spoedige bouw van de tunnel, deed geen moeite de zaak bespreekbaar te houden. De zaak was in behandeling bij het ministerie van Waterstaat, het departement waaronder het spoorwegbedrijf ressorteerde. Ook toen maalden de ambtelijke molens in Den Haag blijkbaar langzaam. Pas in maart 1939 kreeg het gemeentebestuur van de minister het bericht dat hij op de hoogte was van de problemen. De mededeling van de staatsman werd begeleid door een zeer welkome pleister op de wonde. De minister zei toe dat het Rijk voor maximaal f 12.500,- gulden in de aanlegkosten wilde bijdragen.¹⁰

Eindelijk bevrijd

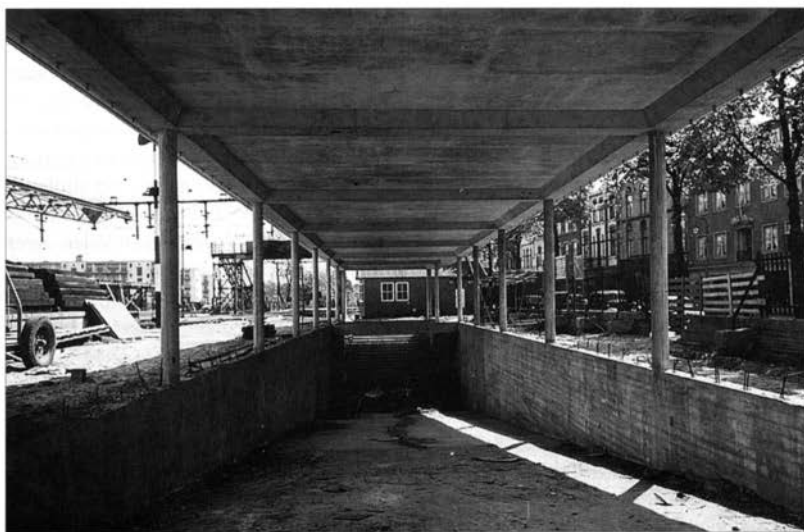
Het al zo lang slepende 'overwegvraagstuk' leek nu binnen korte tijd te worden opgelost. De komst van Adolf Hitlers troepen dreigde nog roet in het eten te gooien, maar in januari 1941 werd er tussen de gemeente en de Nederlandse Spoorwegen een overeenkomst aangaande de tunnelbouw getekend. Namens Heerlen tekende wethouder Raedts. In de veronderstelling verkerend dat hij zijn medeburgers een lang gewenst cadeau had gegeven, kon Raedts met een gerust hart afscheid nemen van de gemeentepolitiek.¹¹ Hij kon toen niet vermoeden dat er nog heel wat wachtenden voor de gesloten overweg zouden staan voordat de woorden uit de overeenkomst in daden werden omgezet.

De oorlog bleek toch nog spelbreker te zijn. Met het voortduren ervan werd de uitvoering van het project onmogelijk omdat de Duitse bezetter de noodzakelijke materialen voor zijn oorlogsindustrie opeiste. Na de bevrijding werd de draad weer opgepakt. Nu de Duitse troepen waren verjaagd wilden de Heerlenaren ook van de ellende rond de

spoorwegovergang worden verlost. In de periode van de wederopbouw kon het tunnelproject eindelijk worden gerealiseerd. Heerlen moest wel erg diep in de buidel tasten. Bovenop de hoge prijs die de stad al had moeten betalen in de vorm van valse hoop en lange wachttijden, kwam nog eens het geldbedrag dat voor de tunnel beschikbaar moest komen. In tegenstelling tot de voor de oorlog geschatte kosten van bijna 30.000 gulden, hing er nu aan de tunnelbouw een prijskaartje dat het twintigvoudige van dit bedrag aangaf. Ruim f 500.000,- moest de gemeente uit eigen middelen financieren. Het overige deel werd door het Rijk en door Bescherming Bevolking betaald. Deze laatste organisatie betaalde mee vanwege de drie gasvrije schuilkelders die in de tunnel werden aangelegd.¹²

Op 5 oktober 1955 ging de Maas-trichtse aannemer Tummers met een ploeg van ongeveer 25 man sterk aan de

slag. De volgende dag stak wethouder en loco-burgemeester Schutgens op de bouwplaats de eerste spade in de grond. Dat de bouw zeven maanden voor de geplande einddatum klaar was, lag echter niet alleen aan de inzet van deze lokale bestuurder. Tummers en zijn mensen werkten snel en efficiënt. In verband met de dienstregeling van de spoorwegen werd er op vier zondagen en gedurende tien nachten doorgewerkt. Het bouwplan en de controle op de uitvoering waren in handen van de 26-jarige technisch ambtenaar van de Nederlandse Spoorwegen, ingenieur F. van de Wilt. Gezien de voorspoedige gang van zaken had hij alles goed uitgedacht en georganiseerd. Al op 12 januari 1956 begonnen Tummers' mensen met het storten van het beton. Nog geen vijf maanden later, op 9 mei, werd het hoogste punt van de bouw bereikt en op 4 augustus was de tunnel bijna af. Aan het schilderwerk en de verlichting werd toen de laatste hand



*De voetgangerstunnel in aanbouw.
(SAH, fotocollectie nr. 6640)*

gelegd. Amper twee weken daarna, op 17 augustus, werd de tunnel feestelijk geopend.

Comfort en kelders

Op die dag werd het lange wachten ruimschoots beloond en kreeg Heerlen waar voor zijn geld. De tunnel was niet alleen comfortabel, maar bespaarde voetgangers, moeders met kindertassen en mannen met karren ook op een eenvoudige wijze de ergernis van een langdurig gesloten overweg. Tevens waren er onder in de tunnel, aan de noordzijde, zowel dames- als herentolletten gemaakt, openbare voorzieningen waaraan in Heerlen een groot tekort was. Verder waren er in de tunnel drie gasvrije schuilkelders gebouwd. In deze kelders zou men zelfs veilig zijn voor een atoomexplosie.¹³

Via de 301 ruiten drong het licht de toegangen en de aan de Stationstraat gelegen wachtruimte binnen. Het hele bouwwerk was voorzien van neonlicht, toen een unicum in Nederland. De tunnel zelf was de hele dag verlicht, de toegangen enkel 's avonds. De wanden waren bekleed met maar liefst 46.000 wandtegels en op het 630 vierkante meter grote vloeroppervlak lagen tegels van onverslijtbare Noorse kwartsietsteen.¹⁴

Mevrouw Van Grunsven, de echtgenote van de Heerlense burgervader, opende dit 'voetgangers-walhall'. Onder grote belangstelling knipte zij het rood-wit-blauwe lint door en begaf zich naar het hart van de tunnel. Zij was echter niet de eerste die de nieuwe tunnel inliep. Die eer was gegund aan de vaandeldrager van de Koninklijke Harmonie Sint Cecilia. Dit muziekkorps bracht de eerste vrolijke tonen in de tunnel ten gehore. Na enige tijd maakte het geluid van de muzikanten plaats voor het ge-

roezemoes van het gezelschap van genodigden, waaronder de directeur van Publieke Werken Van de Ven, de vertegenwoordiger van de Nederlandse Spoorwegen ingenieur Maas Geesteranus, de wethouders Jongen, Peters en Putters en vrijwel alle raadsleden. Nadat zij hun rondgang door Heerlens nieuwste bouwwerk hadden voltooid, greep een enthousiaste menigte Heerlenaren de kans na jaren van kommer en kwel hun uiteindelijke 'overweg-bevrijder' van dichtbij te bekijken.¹⁵

'Operatie-V'

"Een goede opruiming" werd het verwijderen van de voetbrug aan de Willemstraat door een journalist genoemd.¹⁶ Door de openstelling van de voetgangerstunnel was de voetbrug overbodig geworden. Op 20 augustus 1956 werd dan ook met de sloop van de voetbrug begonnen. Als eerste werden de brugleuningen en de omheining van het bovengelegen loopvlak met snijbranders verwijderd. Gedurende de rest van de week werden de overige delen weggehaald. In verband met de elektrische kabels moest dit met grote voorzichtigheid gebeuren. In de nacht van zaterdag op zondag werd vervolgens het sluitstuk van 'Operatie-V' ingezet. De codeletter 'V' wees op de 'Vreugde van Velen' over het 'Verdwijnen van de Vermaledijde Voetbrug'.¹⁷ Geheel in stijl werden de twee ijzeren steunen en het overbruggingsdeel weggehaald. De lassers zorgden daarbij voor het nodige 'vuurwerk', de zakenmensen van de Stationstraat hadden de neonverlichting aan de winkelruiten laten branden en ook de voor de tunnelopening aangebrachte vlaggen galerij stond er nog: de elementen van het requiem voor de gesneuvelde voetbrug.¹⁸

De maandag erna verdwenen de beide



De feestelijke opening van de voetgangerstunnel door Mevr. Van Grunsven op zaterdag 17 augustus 1956. Bijzonder aan de tunnel waren de toiletgelegenheden en een fraaie neon-verlichting; beide vielen later ten prooi aan verwaarlozing en vandalisme. (SAH, fotocollectie nr. 6672)

trappen en dinsdag 28 augustus was er nog maar één ding dat aan het 32-jarig bestaan van de voetbrug herinnerde: het blauwe bordje bij de spoorwegovergang dat aangaf dat de voetbrug was gesloten. Dit was daar geplaatst na het in gebruik nemen van de tunnel.¹⁹

Tunnelperikelen

Amper twee maanden nadat de onderdoorgang uitbundig was bejubeld, kwamen de eerste negatieve geluiden. Ze betroffen niet direct de tunnel zelf, maar veeleer het gebruik dat er van werd gemaakt. Een groot aantal wielrijders stapte niet af, maar reed in volle vaart door de tunnel. Controle op het fietsverbod haalde nauwelijks iets uit. Een jaar na de opening was voor de bewaker van de ondergrondse toiletten de maat vol. Hij schreef een brief naar het Limburgs Dagblad waarin hij zijn beklag deed. Fietsers deden alsof de tunnel alleen

voor hen was aangelegd en trokken zich niets van de voetgangers aan. Niet alleen de jeugd, maar ook veel volwassenen maakten zich daaraan schuldig. Er reden ook brommers door de tunnel en een enkele keer zelfs een auto! Dit was echter nog niet alles. Veel mensen maakten er in de tunnel een rotzooi van. Ze gooiden papier, dozen en etensresten achteloos op de grond. Maakte iemand een opmerking over het wangedrag, dan was hoon of een grote mond zijn deel.²⁰ Het zou nog erger worden. Een 'bezoeker' van de tunnel was helemaal onderin het bouwwerk tijdelijk 'onzichtbaar'. Onttrokken aan het wakend oog van de gemeenschap werden daar dan ook allerlei zaken uitgehaald die het daglicht niet konden verdragen. Met het "vrijelijk uitoefenen van amoreuze praktijken", zoals een krant schreef, hebben we tegenwoordig waarschijnlijk minder moeite, maar de zinloze vernielingen die werden aangericht wekten toen evenveel

Van Nieuwenhagen ging, 't is lang geleden,
Een man op weg, oud dertig jaar,
Beloofd zijn vrouw, dat hij nog heden,
Gebiecht terug is, weer bij haar.
Naar Heerlens klooster liep zijn weg:
Zijn zoon een kus en moe een zoen
Verdwijnt om twaalf hij bij de heg,
Zijn plicht moet hij in de Paastijd doen!
De dagen vloten, de tijd, hij gleed,
De zon ging op en neder,
De vrouw zit vol van harteleed,
d' Echtgenoot keert niet weder.

De jonge vrouw, een oude reeds,
Het leed bleekt hare haren;
Tot man groeit op, en hoopt nog steeds
De zoon, in de loop der jaren.
Daar komt ineens een oude man
De deur naar binnen, loopt door aldoor.
Luid klopt haar hart: "Als dat maar kan,
Is hij 't, dien ik verloor?"
Zij valt aan zijn trouwe borst,
Zij vraagt vol leed, zij is zoo bang:
(Terwijl hij zegt, ik heb zoo'n dorst),
"Waar waart gij toch zoo lang?"
Hij kijkt in 't oog haar diep, en zegt:
"Lief vrouw, dit zal uw leed verzachten,
In de Willemstraat, aan de overweg,
Daar heb ik moeten wachten!"
"Doch hoor wat al wachtend ik vernam,
Wat de vroedschap heeft gevonden,
Een tunnel moet daar komen, zoodra het kan,
Aan heg noch boom gebonden.
Met Haagschen spoed wordt aangepakt.
Daar zal ons achterkleintje,
Chique gekleed, en fijn gelakt,
Door 't hol gaan, net als reinteje
Tenzij het ongeluk zou willen,
Dat men bemerkte in die tijden,
't Denken is om te rillen:
"Te kort bij 't spoor, is Heerlens lijdën!!!"
Zoon, zeg daarom aan je kinderen:
"Wil je ter biecht naar Musschemig,
Laat links het spoor, het kan je hinderen,
Loop rechts, hoor! En ga door naar Palemig!"

onbegrip en ergeis als zij nu zouden doen. De neonbuisjes van de verlichting werden vaak kapotgetikt en de ruiten van de toiletten regelmatig ingegoooid. Ook werd de tunnel zelf steeds vaker als openbaar toilet gebruikt. Gedurende de eerste helft van 1967 kostten deze vernielingen en het extra schoonmaken van de onderdoorgang de gemeente al ongeveer drieduizend gulden. Omwonenden en gebruikers van de tunnel klaagden steeds vaker over de toenemende baldadigheid en overlast.²¹

De vernielingen trachtte men tegen te gaan door sterkere materialen te gebruiken. Aan het fietsen door de tunnel kwam langzaamaan een eind. Dit werd deels bewerkstelligd door het plaatsen van hekken aan de toegangen in de jaren zeventig. Een belangrijker oorzaak voor het terugdringen van het fietsverkeer in de tunnel was waarschijnlijk het niet meer zo vaak en lang gesloten zijn van de overweg. Door het verdwijnen van het mijnbedrijf nam het treinverkeer op dit deel van het traject namelijk sterk af. Ook voetgangers gebruikten de tunnel daardoor niet meer zo vaak. De voorziening bleef echter een grote uitkomst voor hen die niet op het opengaan van de spoorbomen wilden wachten. Vanwege deze gebruikswaarde kreeg de tunnel in 1982 dan ook een grote opknappbeurt. Kapotte ruiten werden vervangen, het houtwerk kreeg een nieuw likje verf en de dakbedekking werd vernieuwd.²² Eerdere gemeentelijke plannen de tunnel onder de Stationstraat door te trekken tot in de Oranje Nassastraat werden niet uitgevoerd. Dit tot grote opluchting van de middenstanders aan de Stationstraat.²³

Slotakkoord!?

Het opknappen van de tunnel en de pogingen er weer nieuw leven in te blazen

mochten allemaal niet baten. De vernielzucht nam hand over hand toe, het fenomeen prullebak en de eigenschap netheid leken voor een deel van de tunnelgebruikers buitenaardse elementen te zijn geworden. Daarnaast zochten steeds meer dak- en thuislozen en drugsgebruikers hun heil in de tunnel. Een combinatie van deze zaken zorgde voor de verloedering van de onderdoorgang. Weinig mensen gebruikten hem nog als kortste of snelste route naar de binnenstad. Ze voelden zich er niet meer veilig en onderin gekomen waande je je in een groot urinoir dat lange tijd niet was schoongemaakt. Het werd uiteindelijk een exclusieve marktplaats voor de verkoop van drugs en een uit de kluiten gewassen portiek waarin alcoholverslaafden en 'dopers' ongestoord hun roes of 'kick' konden uitslapen.

Ondanks de inspanningen van de gemeente bleek het tij niet meer te keren.

In de loop van 1993 werd de overlast van de druggebruikers, die zich dagelijks in en rond de tunnel ophielden, zo groot dat het lokale bestuur tot een drastische maatregel besloot: de tunnel ging dicht. Voorgoed? De tijd zal het leren. Eén ding is te hopen: dat het vinden van de oplossing voor dit probleem geen 36 jaar zal duren.

'De Terugkeer'

In het begin van de jaren twintig was de situatie rond de Heerlense overweg een van de belangrijkste gespreks- en nieuwsthema's in de regio. De ergernis ging gepaard met spot. Dit bewees de heer J. van Haren met zijn gedicht 'De terugkeer', dat in 1921 in het Limburgs Dagblad werd gepubliceerd. In het Limburgs Dagblad van december 1956, verscheen een herdruk van het gedicht, hier op de linker pagina afgedrukt.

Noten:

1. SAH, Archief van het gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, verzameling dossiers nr. 1184. Alle tot noot 4 volgende citaten en vermelde correspondentie zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit stukken gerangschikt onder dit dossiernummer.
2. SAH, Archief van het gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, verzameling dossiers nr. 2065: Plannen voor de bouw van een voetgangerstunnel nabij de Willemstraat 1927/39.
3. Ter vergelijking: In 1921 verdiende een mijnwerker bij de Oranje-Nassau Mijnen ondergronds ongeveer f 175,- per maand.
4. SAH, Archief van het gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, verzameling dossiers nr. 1885: Aanleg tunnel bij de Oranje-Nassau Mijn I en voetbrug Willemstraat 1924/1925, correspondentie 21 en 26 maart 1924. Een situatieschets is bijgevoegd. Alle tot noot 5 volgende citaten en vermelde correspondentie zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit stukken gerangschikt onder dit nummer.
5. SAH, Archief van het gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, verzameling dossiers nr. 2065: Plannen voor de bouw van een voetgangerstunnel nabij de Willemstraat 1927/39. Dat men in de jaren vijftig nog niet aan een brede ondersteuning van petitie was gewend, blijkt uit deze opmerking van de journalist. De door hem als "kleine lawine" beschreven hoeveelheid handtekeningen en stempels waren er zo'n dertig; Limburgs Dagblad 17 augustus 1956. Alle hierna volgende citaten en vermelde correspondentie zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit stukken gerangschikt onder dit dossiernummer.
6. De Staatsspoorwegen en de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij fuseerden in 1937 en zouden overgaan in het nieuwe spoorwegbedrijf N.V. Nederlandse Spoorwegen. Vanaf 1917 bestond er echter een belangengemeenschap van beide bedrijven, Nederlandsche Spoorwegen genoemd. Hierdoor

- werden de benamingen 'Staatsspoorwegen' en 'Nederlandse Spoorwegen' voor 1937 ook wel door elkaar gebruikt.
7. SAH, Archief van het gemeentebestuur van Heerlen 1919-1981, verzameling dossiers nr. 1885.
 8. De Limburger, 17 januari 1931.
 9. Limburger Koerier, 3 november 1931.
 10. De vertraagde afhandeling van de procedure rond de tunnel werd waarschijnlijk ook beïnvloed door de voortdurende wisseling van de wacht op het ministerie van Waterstaat en de economische crisis in de jaren dertig. Tussen 1933 en 1940, een periode met vier kabinetten Colijn en het eerste jaar van het oorlogskabinet De Geer, waren er vijf verschillende ministers van Waterstaat, waarvan er een de post in twee kabinetten bekleedde. De politiek van met name Colijn en zijn ministers was er op gericht de overheidsuitgaven voor openbare werken zoveel mogelijk te beperken. Daarvan uitgezonderd waren projecten die in het kader van de werkverschaffing konden worden verricht. Blijkbaar hoorde de Heerlense tunnel daar niet bij.
 11. Limburgs Dagblad, 22 januari 1941.
 12. Limburgs Dagblad, 17 augustus 1956.
 13. Limburgs Dagblad, 17 augustus 1956.
 14. Limburgs Dagblad, 17 augustus 1956.
 15. Limburgs Dagblad, 17 augustus 1956.
 16. Limburgs Dagblad, 21 augustus 1956.
 17. De Nieuwe Limburger, 27 augustus 1956.
 18. De Nieuwe Limburger, 27 augustus 1956.
 19. De Nieuwe Limburger, 29 augustus 1956.
 20. Limburgs Dagblad, 27 oktober 1956 en 22 augustus 1957.
 21. Limburgs Dagblad, 18 mei 1967.
 22. Limburgs Dagblad, 10 november 1982.
 23. Limburgs Dagblad, 20 juni 1975.

M.A. VAN DER WIJST

HET TESTAMENT VAN WILLEM FRANSSEN (1661-1733), SCHOUT VAN HOENSBROEK

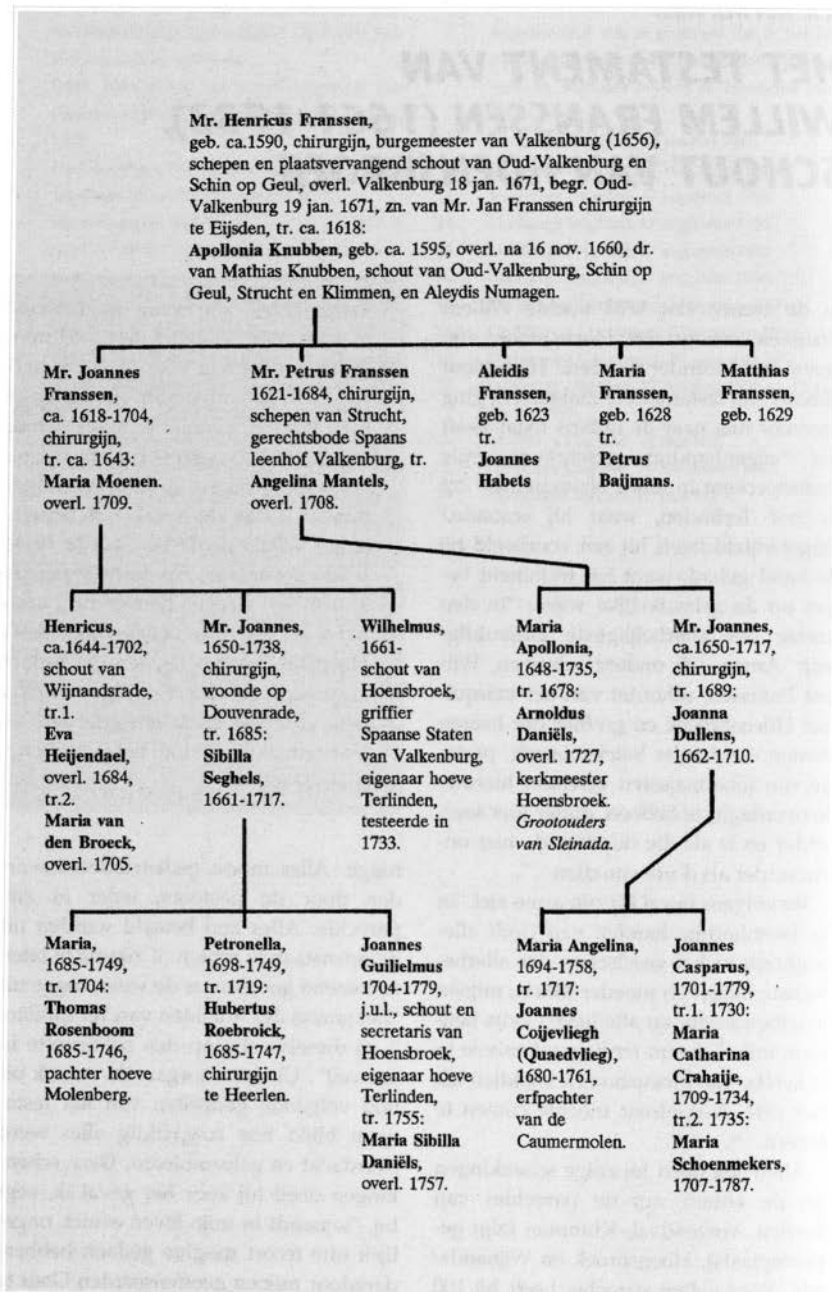
In de zomer van 1733 voelde Willem Franssen, schout van Hoensbroek, zijn gezondheid minder worden.¹ Hij besloot althans zijn testament te maken. Hij ging hiervoor niet naar de notaris maar heeft het "eijgenhandigh geschreven ende onderteekent in mijne slaepcaemer" op de hof Terlinden, waar hij woonde.² Ongetwijfeld heeft hij een voorbeeld bij de hand gehad, want het testament begon op de gebruikelijke wijze: "In den naeme der allerheijlighste Drijvuldigheid. Amen. Ick ondergeschreven, Willem Franssen, schoutet van het marquisaet Hoensbroeck en greffier der heeren Staaten des landts Valckenborgh, partaigie van sijne majesteit verclaere hiermede overdaght te hebben, datter niet seeckerder en is als die doodt ende niet onseckerder als d'ure van dien ...".

Vervolgens beval hij zijn arme ziel "in die bermhertige handen van Godt allemaghtigh in het geselschap der allerheijlighste maget en moeder Maria, mijnen Engelbewaerder en alle lieve Godts heijligen, mijn lichaem ter begraeffenissie in de kercke van Hoensbroeck bijaldien ick daer ofte daerontrent mochte comen te sterven ...".

Allereerst deed hij enige schenkingen aan de armen van de parochies van Heerlen, Voerendaal, Klimmen (zijn geboorteplaats), Hoensbroek en Wijndarsrade. Voor iedere parochie heeft hij 100 gulden bestemd, behalve voor Wijndarsrade 50 gulden. De armen van Hoensbroek krijgen bovendien 100 vaten

Testamenten zijn vaak interessante documenten. Als het een welgesteld persoon betreft vindt men er veel gegevens in over zijn roerende en onroerende goederen. Ook leert men vaak een aantal familieleden en vrienden kennen, voorzover ze in het testament genoemd worden. In het hier volgende testament is dat het geval. Het betreft een 72-jarige vrijgezel die een goede bestemming wilde geven aan zijn bezittingen. Zoals we zullen zien ging hij nauwkeurig te werk. We leren zo een vooraanstaande, 18de-eeuwse Hoensbroekenaar kennen die bedachtzaam, zorgzaam en rechtvaardig - zoals hij wellicht zijn hele leven gewerkt had - ook zijn laatste taak vervulde: het opstellen van zijn uiterste wil.

rogge. Alles moest gedistribueerd worden door de pastoors, ieder in zijn parochie. Alles zou betaald worden uit de openstaande renten of zijn na te laten onroerend goed, maar de vaten rogge uit "het gewas der vruchten van Ter Linden, 't zij dieselve sijn op den solder ofte in het velt". Uit het voorgaande en ook uit nog volgende gedeelten van het testament blijkt hoe zorgvuldig alles werd overdacht en geformuleerd. Deze schenkingen deed hij voor het geval ik, zegt hij, "iemandt in mijn leven eenich ongelijck ofte tecort moghte gedaen hebben, daerdoor mijnen geoffenseerden Godt te versoenen". De kerk van Hoensbroek kreeg een kapitaal van 100 pattacons voor het lezen van een "vroeghmissie".



*Enige filiaties uit de stamboom van de familie Franssen.
Samengesteld door A.S.M. Patelski, Klimmen.*

Deze fundatie werd betaald uit "d'obligatiën so tot Hoensbroeck bij verscheidene hebbe uijtstaen".

Neven en nichten

Vervolgens kreeg zijn neef, Joannes Wilhelmus Franssen, licentiaat (kandidaat) in de rechten, en diens wettelijke erven of kinderen het huis en hof genaamd Terlinden met alle daarbij behorende weiden, beemden en landerijen³. We lezen daarbij ook dat het goed toen bestond uit 33 boenders en 66 kleine roeden land, inclusief het land op Ten Esschen. Hierbij behoorde ook alles wat nagelvast was, maar bovendien "mijn eijgen ledikant en garniture, vuirrijers, latten en aengehoorende kettens, twee taeffels in mijn slaepcaemer staende met twee couverten (tafelkleden) daerop liggende, de casse der greffie deses landts, neffens een klein pulpitre staende aen de voeten van mijn ledikant met mijne boecken en het portrait van mijn eijgen alsmede nogh twee schilderijen daerbij staende". De andere portretten mochten "keeren tot hunne orginelen", wat wellicht betekent, dat iedereen zijn eigen portret desgewenst weer terugkreeg.

Maar de erfgenaam kreeg ook enkele verplichtingen opgelegd: hij moest 200 missen laten lezen en wel 100 bij de "naestgelegene pastores ofte capellanen" en 100 bij de paters Dominicanen in Sittard, "om soo haest moegelijck te laeten doen", een en ander "tot laeffenisse mijnder ziele ende die van mijne ouders, nichte Marie Barbe en andere verwanten" en verder twee leesmissen jaarlijks zijn leven lang, eveneens tot lafenis van zijn ziel en "aller dergene waeraen meest geobligeert ben", en wel op de dag dat het jaargetijde van zijn nicht Maria Barbara in de kerk van Hoensbroeck plaats vond. Zo het mogelijk wezen zal, voegt hij er voorzichtig aan toe, de priesters op

de zelfde dag te "becoemen".

De erfgenaam had nog een andere verplichting: hij moet verder aan Matthias Wilhelmus de Valzolio⁴ zijn leven lang een som van 15 pattacons 's jaars uitkeren "uijt oorsaecke mij bekent" en hem, zo lang hij ongetrouwd blijft, toestaan dat hij "op sijne ofte eene andere caemer sal meugen blijven ende logeren en cost en dranck genieten, mits sorge draegende voor alles gelijk voor dato en in cas van nooden sigh van 't ordinaris vijer bedienen, doch alles met discretie".

Met deze (achter)neef had hij het goed voor, want die kreeg, zoals later blijkt, ook nog uit de erfenis 30 pattacons "'t sij voor rouwklederen als andersints" omdat hij zich er toe verplicht had "mijne in mijne krancckheit altijd te sullen bijstaen en assisteren of 't zijn bij dach ofte nacht", en verder "hetgene mijnen eijgen livje toebehoort soo linne als wullen met het ledikant en behangsel op sijne caemer staende, het bedde en andere kleene mobiliën daerop sijnde".

Andere wilsbeschikkingen

Zijn andere vastgoed, een huis met brouwerij "op de Houtmaese" in Maastricht gelegen, vermaakte hij aan de drie kleinkinderen van wijlen zijn zuster Catharina Franssen, genaamd Joannes Hendricus, Matthias Wilhelmus en Jacobus de Valzolio. Het pand was overigens belast met een kapitaal van 1.000 pattacons, geleend van wijlen mevrouw Heldevier, en thans verschuldigd aan haar dochter Gerarda.

De rest van de erfenis, bestaande uit kapitaal, renten, roerend goederen, voertuigen en uit een pacht van 12 malder rogge op de hof Ten Esschen was voor de universele erfgenamen, ieder voor een derde, te weten: zijn broer Joannes Franssen of diens kinderen, de reeds genoemde kleinkinderen van wijlen zijn



Drie werkpaarden verlaten de oude herenhoeve Terlinden in Overbroek-Hoensbroek, ca. 1930. Het poortgebouw dateert van 1802; het woongebouw met torentje links ervan uit ca. 1700. (SAH, fotocollectie nr. 7742)

zuster Catharina en de dochter van zijn overleden broer Hendrik Franssen, de vroegere schout van Wijnandsrade. Deze dochter was de weduwe van Michiel Canisius en haar enige dochter was getrouwd met de advokaat Van der Meeren. Dat "nicht Canisius", zoals hij haar noemt, niet méér krijgt uit de erfenis is daaraan te wijten dat zij "unique en ook maer eene eenssige dochter hebbende" is en bovendien voorzien van genoegzame middelen. Maar desalniettemin wilde hij haar uit de nalatenschap van haar halfzuster Maria Barbara toch nog iets geven wat hij tot nu toe onder zich had, te weten "ses sijlveren lepels en ses sijlveren forchetten, gemarqueert met de waepenen van Franssen en Heijendael" en verder een geel behangen ledikant met het bed, een heupel (hoofdpluw) en twee oorkussens en een "tor-

tepanne" (po, kamerpot) met de tafelspiegel. Maar ook hier niets voor niets. Als tegenprestatie moest de nicht beloven "haere suster, die penitente (kloosterzuster van de orde der Penitenten), te geven eene kleijne recreatie ofte die valeur van dien", en zulks jaarlijks.

Hiermee waren de goederen vergeven, maar schout Willem Franssen, hoe ziek ook misschien, had nog meer bedacht en bleef nog dagen lang nadenken of hij alles wel goed geregeld had. Hij wilde nog meer mensen gelukkig maken. Hij bepaalde in zijn testament dat al zijn debiteuren "t sij van capitelen, capuijn als pachtgelders" een jaar rente kwijtgescholden kregen, voor zover de verplichtingen al in het jaar 1726, dus zeven jaar geleden, bestonden. Dit gold overigens niet voor de huur van zijn huis in Maastricht.

Hij wilde verder dat Frederik Jongen en zijn vrouw voor de rest van hun leven vrijgesteld zouden zijn van het betalen van hun deel van de pacht van Ten Esschen. Voor hun kinderen gold dit echter niet. Nu meende hij iedereen volstaan te hebben en hij verklaarde dat geen van zijn verwanten zich kon beklaagen te kort te zijn gedaan, te meer niet omdat hij kon vaststellen "dat ick alles met die gratie en benedictie Gods door mijn eigen industrie hebbe geacquireert", uitgezonderd dan het vaderlijk erfdeel dat, zoals we hier terloops vermelden, 300 pattacons bedroeg. Het testament was klaar en hij zette er zijn handtekening onder. Gerust ging hij slapen.

In de daarop volgende maanden ontdekte hij dat het testament weliswaar goed was, maar dat een paar aanvullingen wel op zijn plaats waren. Mogelijk heeft hij er nog over gepraat met anderen of bij het doorlezen bepaalde lacunes ontdekt. Toch liet hij het ongewijzigd, ook al omdat hij erin had opgenomen dat hij zich het recht voorbehield "nocht meugen profiteren mijne domestijcken en andere meer, oock te nomineren eenen executeur testamentair". Tevreden was hij ook met de bepaling dat het bedrag van 500 pattacons, dat hij aan Jacobus de Valzolio had toebedacht om priester te kunnen worden, later weer moest terugkeren in het erfdeel waaraan het onttrokken was. Hij wilde immers dat iedereen tevreden kon zijn en "alles naer mijnen doot sal worden sonder processen en kijvagien naergekomen". Hij las ook met voldoening wat hij over zijn eigen begrafenissen had geschreven: "begeere niet, dat sulx met eene extraordinaire pompe (praal) geschiede, streckende dickwijls tot hoeverdijne en niet tot troost der zielen".

Op 25 augustus liet hij de notaris en twee getuigen komen en werd het besloten testament "gecachtteerd ofte toege-

segelt met drie cachetten in roeden lack, waarop stonden uijtgedrukt de waepenen van Wilhelmus Franssen", en getekend door de twee getuigen Peter Horstmans en Hermanus Schiffeleers, Willem Franssen zelf en de notaris, Jos. l'Allemand uit Valkenburg.

Aanvullingen

Al een week later, op 1 september, kwam Willem Franssen tot de conclusie dat hij toch een aanvulling op het testament moest maken. Op een nieuw stuk papier schreef hij: "Nogh laete en geve aen d'armen van Amstenraed vijffthigh guldens eens". Hij zette er zijn handtekening en de datum onder en dat was het. Op 7 september nam hij weer de pen ter hand en nu had hij meer te schrijven. Hij bepaalde dat het hooi en het stro in de schuur van Terlinden daar na zijn dood moesten blijven, en ook de nodige vruchten voor mensen en beesten tot de aanstaande oogst, alsmede de mestvarkens die voor de huishouding bestemd waren. Het overige kon verkocht worden voor de betaling aan de armen, zoals bepaald. De keukenmeid, Lisbet Jongen, zou boven het restant van haar loon voor het lopende jaar 150 gulden extra krijgen, mét een rund. De knecht, Andries Jongen, kreeg boven het restant van zijn loon nog 60 gulden en diens zontje, ook Andries geheten, geld voor een "rocksken en camisolken" (broek en vestje). De tweede meid, Cathrijn Boumans, kreeg boven haar loon 40 gulden. Thomas Boumans mocht op Terlinden blijven zolang hij kan werken en moest daarna bijgestaan worden, zodat hij "in sijn oude jaeren geene hongersnoot mach liden". Mattheus Tosses, schout van Wijnandsrade en schepen van Hoensbroek, kreeg 20 vaten gerst, evenals de weduwe van Hendrik Daniëls. Tenslotte benoemde hij tot executeur-testamentair de

advokaat Rasquin uit Heerlen, die daarvoor 30 pattacons zou ontvangen.

Opnieuw maakte Willem Franssen een aanvulling op zijn testament, en wel op 17 september. Hij gebruikte daarvoor hetzelfde papier als op 7 september. Hij schreef wat lager: "Item begeere oock, dat mij neeff Peter Franssen sal hebben mijne sackure" (zakhorloge). Vervolgens schreef hij nog iets op, wat niet helemaal te begrijpen is, omdat niet duidelijk is op wie dit slaat. Hij beschikte: "En belaste mijne erfgenaemen dat het noodich onderhoud sullen besorgen en haer oock laeten begraeven". Ook deze tekst was ondertekend.

Afwikkeling

Op 5 oktober 1733 kwamen de naaste bloedverwanten van de inmiddels overleden Willem Franssen met notaris L'Allemand bijeen en reikten hem de bovengenoemde stukken aan. Het waren juffrouw Catharina Elisabeth Franssen, weduwe van sieur (de heer) Michiel Canisius, sieur Petrus Gerardus Franssen, sieur Matthias Wilhelmus de Valzolio, de

heer Joannes Wilhelmus Franssen, Maria Franssen, Sibilla Franssen en de eerwaarde heer Jacobus de Valzolio. De notaris las vervolgens de stukken voor nadat hij had vastgesteld dat deze "sonder lesie, laceratie, cancellatie ofte sonder bedrog ende in sijne totaale forme" waren, dat wil zeggen ongeschonden⁵. De notaris had eerder, op 25 augustus, al kennis genomen van een brief van octrooi van de Souvereine Raad in Brussel, gedateerd 19 augustus, waarin toestemming werd verleend aan Willem Franssen om zijn leengoederen, allodiale goederen en andere bezittingen bij testament te vermaken, wat in dit geval kennelijk nodig was. De afwikkeling kon beginnen.

Rest slechts te vermelden dat op 17 april 1734 alle genoemde stukken werden aangeboden aan de leenmannen en schepenen van het leenhof en markizaat Hoensbroek ter realisatie, dat wil zeggen bevestiging via registratie, hetgeen geschiedde⁶. De authentieke kopie van het testament was toen, blijkens een postscriptum onder die akte, in handen van Joannes Wilhelmus Franssen, die toen de nieuwe schout was.

Noten:

1. Als bijlage is afgedrukt een schematisch overzicht van zijn familie, vervaardigd door de genealoog A. Patelski, waarvoor ik hem graag dank zeg. Hoewel Willem Franssen zijn naam zelf met één 's' schrijft, houd ik in dit artikel de schrijfwijze met tweemaal 's' aan.
2. Zie een artikel van P.A.H.M. Peeters over Terlinden in: LvH 6 (1956) 25-31.
3. In het artikel van Peeters wordt vermeld dat Willem Franssen Terlinden in 1702 kocht. Daarin wordt ook gewezen op een vergissing van Slanghen in 'Het markgraafschaf Hoensbroeck enz', blz. 64, waar gesteld wordt dat het goed na de dood van Willem Franssen in handen kwam van een familie met een andere

- naam. Peeters zelf veronderstelde al dat Terlinden van Willem Franssen zou zijn overgegaan op een andere schout uit dezelfde familie.
4. Ik veronderstel, dat dit dezelfde is als een der kleinkinderen van zijn zuster Catharina, hoewel hij hier neef en niet achterneef wordt genoemd.
5. Sonder lesie, laceratie, cancellatie = zonder beschadiging, scheuren, doorhaling.
6. De tekst van alle gebruikte akten bij deze realisatie werd aangetroffen in het archief van de leenmannen en schepenen van het leenhof en markiezaat Hoensbroek. Zie: RAL, LvO, inv.no. 1673 (akten 1727-1743).

JACOB KEPPELS

KIND VAN EEN JOODSE VADER

Kroniek van de familie Keppels Lipmann Pakula (deel 4)

Het joodse verleden wordt uitgewist

Wij hadden thuis in de slaapkamer een heel oude kleerkast die een dubbele bodem had, een geheim vak, waarin de thora (de Mozaïsche wet), de joodse gebedenboeken, de gebedsriemen en de gebedsmantel van vader waren verstopt. Ook de rituele kidoesjbeker waar hij elke sabbathavond en andere feestdagen de zegen over de wijn mee uitsprak, de menora (de liturgische kandelaar met zeven armen) en het horloge van vader, een gouden zakhorloge met twee deksels, ingelegd met kleine diamantjes, waren daar opgeborgen. Ik zou het horloge, een oud erfstuk, krijgen bij gelegenheid van mijn bar mitswa (joods ritueel bad, soort doop), maar helaas is dit nooit gebeurd. Moeder verbrandde al het papier en het horloge heeft ze uit nood verkocht. Margot ontfermde zich over de kidoesjbeker van zilver, waar de initialen van vader in stonden, en een waterverfschilderijtje met een ganzehoedstertje, dat vader eens had gekocht van een arme kunstenaar.

Ik, de jongste, stond met lege handen. Tóen was ik erg kwaad op moeder, maar nu begrijp ik dat ze het met pijn in haar hart heeft moeten doen. Omdat meer huiszoekingen konden volgen waren wij bij het vinden van deze joodse voorwerpen in gevaar. Sjeng, de verloofde en latere man van Käthe, kreeg twee nieuwe pakken met twee broeken die moeder nog had laten maken voor vader, want er was niet meer aan textiel te

Het Land van Herle publiceert in vijf afleveringen de jeugd- en oorlogsherinneringen van de bekende Heerlense marktkoopman van joodse komaf, Jacob Keppels (1929). Hij bracht die jaren door in achtereenvolgens Aken, Schaesberg en Heerlen.

In dit egodocument brengt de marktkoopman onder woorden hoe zijn familie en hijzelf het in het nazi-Duitsland van de jaren dertig steeds moeilijker kregen. In 1939 besloot de familie Keppels daarom naar Limburg uit te wijken.

In deze vierde en voorlaatste aflevering verhaalt Jacob Keppels over de laatste oorlogsjaren, de bevrijding in september 1944 en de moeilijke naoorlogse tijd in 1945. Langzaam dringen de verschrikkingen van de jodenvervolgving tot de jonge Jacob en zijn familie door.

komen. Ook twee schilderijen, die vader uit Polen had meegebracht, en waarnaar ik bij stille winteravonden uren kon kijken (het één was een Russisch winterlandschap met synagoge, het ander een stilleven met bloemen; beide van onbekende Russische meesters), verkocht moeder aan de schilder C. Driessen, die tegenover ons woonde. Ik heb later geïnformeerd of Driessen die nog had, maar hij beweerde dat hij het linnen ervan had gebruikt om er op te schilderen. Zo heb ik alleen nog de grote foto van vader. Ik kijk er vaak naar om kracht op te doen voor mijn betrokkenheid bij het zionisme. Hij is mijn voorbeeld. Moeder liet ook alle correspondentie en ons familieboek verdwijnen om alle sporen te ver-

nietigen en geen verdenking op ons te laden. Zo werd in één klap alles opgegruimd wat op de aanwezigheid wees van vader, een stukje lijfelijke aanwezigheid, waar je aan gehecht was. Margot heeft de kidoesjbeker mee naar de familie Heering genomen, want ze was 2 jaar ouder dan ik; anderzijds was ik de enige zoon. Moeder had wel de twee foto's gehouden waar zij beiden op stonden. Käthe heeft die van moeder en ik heb de andere.



Schaal met zilveren kidoesjbekers uit de 19de eeuw.
Inscriptie linker beker: S. Bloemendal (1822-1877). Inscriptie rechter beker: Beker der Lofzegening.
De schaal uit 1887 is gewijd aan de synagoge van de Israëlitische gemeente Maastricht. (uit: J.M. Lemmens, *Joods leven in Maastricht*, Maastricht 1990)

Het leven gaat verder

Margot en ik bleven in het katholieke leven meespelen. Moeder wilde ons er door slepen: wij waren de enigen van de joodse tak van de familie die nog niet opgehaald waren en misschien de bevrijding zouden kunnen meemaken. Iedere minuut kon de bekende klopping op de deur komen; het waren onrustige nachten en ochtenden. De burens hielden ons onder druk, wilden altijd extra groente, fruit of iets voor op de karige boterham, zonder te betalen.

Ondanks alles bleven we steeds hopen

op een levensteken van vader en Trudie. Men moest de kranten tussen de regels door lezen om enig idee te krijgen hoe ernstig de toestand was. Er kwam steeds minder eten op de distributiebonnen. Het brood werd aangevuld met aardappelmeel en een 'zwart' bruinbrood kostte f5,-. Bakker Bemelmans, die vanuit Wijnandsrade met de bakkerskar langs kwam, kon ons af en toe zo een brood leveren. Dan weer was er 'zwarte' boter, margarine, kwark of appelstroop. Maar honger had je altijd.

In de zesde klas gaf meester Bour, het hoofd der school, les. In de aardrijkskundeles behandelde hij Noord-Afrika, waar de Amerikanen waren geland. Hij vertelde gewoon ter informatie wat er in die dagen ook in de krant had gestaan, maar sprak er ook in politieke zin over. Een paar dagen later kwam schoolinspecteur M., NSB'er, in WA-uniform. Hij was waarschijnlijk getipt door de zoon van Brouwer van het Grand Hotel (zijn moeder was de bekende Zus Braun, de olympische zwemster); deze hielden het nogal met de Duitsers. M. wou weten wat meester Bour gezegd had over de Duitsers. Vele kinderen, die meester Bour niet mochten, vertelden hele verhalen die bezijden de waarheid waren. Ik merkte dat het fout ging en meldde me dan ook. M. vroeg hoe ik heette en keek de presentielijst na, waarin ook de behaalde punten en dergelijke stonden. Ik sprak in het Duits, wat indruk op hem maakte, en noemde de krant waarin de oorlogsberichten stonden waarvan meester Bour melding had gemaakt. Ik zei dat ik in Duitsland een politieke scholing had ondergaan, dat meester Bour een zeer goede meester was die zich geen politieke uitspraken tegen de Duitsers veroorloofde, dat vele leerlingen hier een hekel aan de meester hadden en hem nu wilden verklikken, en dat hun gedrag te wensen over liet. Ik

vertelde dat ik in Aken op school was geweest en uitgekozen was voor het gymnasium. Wij spraken over de Duitse onderwijsmethode en politiek onderricht op de zogeheten Volksschulen. Hiermee kon ik zijn twijfels wegnemen en sloot hij zijn onderzoek af. Meester Bour, die weer in de klas kwam, kreeg een reprimande, maar verder bleef het hierbij. Onder het speekwartier moest ik me verdedigen tegen de andere jongens, maar omdat ik enige judogrepen kende kon ik hen doen afdruipe.

1943-1944

1943 verliep verder rustig. Wel kwam elke nacht de RAF over om Duitsland te bombarderen. We zagen branden in Aken en dachten aan Willie en zijn familie en aan opa Wilhelm. Overdag waren het de grote zilveren vogels van de USAAF, de Amerikaanse luchtmacht, die Duitsland onder handen namen. Het was een imposant gezicht, vooral als de zon erop scheen.

Het eten werd alweer minder. Kolen werden er weinig beschikbaar gesteld, de gewone man stookte voordeliger 'schlam' (kolenslik) en hout, en men ging vroeg naar bed. Nog steeds geen levensteken van vader en Trudie. Enkel hoop restte ons. Over de militaire en politieke toestand hoorde men veel geruchten en waarheid door elkaar. Wat moest men geloven en wat hopen? Het schooljaar was bijna ten einde. Moeder hield zich aan de belofte aan vader om mij te laten 'doorleren' en vroeg aan meester Bour welke studie voor mij goed zou zijn. Hij raadde de HBS aan, daarna kon ik verschillende richtingen uit. Lezen, studeren en alles wat met vliegtuigen te maken had, waren mijn grote hobby's.

De winter van 1943-1944 was streng en er was gebrek aan alles. In de gewone

handel was niets te verdienen. Alleen de zwarte handel leverde iets op. Käthe was getrouwd met S.W., die in tweedehands goederen handelde en nogal dronk, tegen de zin van moeder en Willie, die af en toe op bezoek kwam en ons dan even financieel ondersteunde. Wij moesten Käthe, die in verwachting was, helpen. Ze kwam bij ons inwonen, dus we gingen terug van drie naar twee kamers. Moeder was zwaar ziek geworden, galstenen, waartegen ze homeopathische middelen gebruikte. Ze at bijna niets, alleen haar rokertje was voor haar onontbeerlijk. We hadden al sigaren gehaald in Eindhoven bij een kennis van Toon, die hij had ontmoet in de gevangenis, waarin hij terecht was gekomen wegens zwarte handel. Moeder bleek pleuritis opgelopen te hebben en moest vele weken het bed houden. Margot moest haar verzorgen als een klein kind. Daarna is moeder in het ziekenhuis geopereerd aan de gal. Wij waren niet verzekerd en de gemeente heeft de kosten moeten dragen. Moeder herstelde goed.

De bevrijding in zicht

Toen de geallieerden in Frankrijk landden, konden we weer hopen dat de oorlog gauw zou zijn afgelopen en dat vader en Trudie nog in leven zouden zijn. In augustus kwamen de Duitse legers, tenminste wat er van was overgebleven, terug door Heerlen op weg naar de Heimat. Ze reden op alles wat rijden kon: vrachtauto's, door paarden getrokken wagens, fietsen, en voorts waren er te voet. Maar ze hadden hun 'buit' (van alles en nog wat dat ze nog gauw gestolen hadden) meegenomen. Het was een ware heksenketel in Heerlen, men kon er beter van de straat wegblijven. Mannen werden op straat opgepikt om versterkingen en tankgrachten aan te leggen. De Duitse families, zoals Papenhof en

Warich waarbij Toon inwoonde, vluchten ook naar Duitsland. Toon kocht nog gauw alles wat er in de tuin stond, en ook de konijnen. Vooral de aardappelen, tabak, groenten en fruit konden we niet alleen voor onszelf gebruiken, maar ook voor de verkoop aan klanten. Toon heeft alles eerlijk betaald. Twee dagen later kwam de zoon van Papenhof, die in het Duitse leger was, vanuit Maastricht kijken. Hij vond een bijna leeg huis. De familie die op de Molenberg woonde had de meubels opgeladen. De zoon kwam met J. A. van de burens op eens de trappen op en zei tegen Toon, die net weer iets aan het verkopen was: "Ik heb hier een getuige, jij hebt je de hele opbrengst van de tuin toegeëigend". Toon verklaarde hoe alles gegaan was, maar W. Papenhof trok zijn pistool en eiste onmiddellijk f250,-. Toon kon niet anders dan hem die geven, ofschoon alles bij elkaar nog geen f75,- waard was.

Naar school konden wij niet meer. Levensmiddelen waren er niet of heel weinig. Toen ik voor moeder haar onontbeerlijke sigaretten en ook nog twee pakjes margarine op een adres in Meezenbroek was gaan halen (de sigaretten kostten f75,- per pakje, de margarine f10,-), hadden de Duitsers mijnen gelegd op de Schaesbergerweg, kruising Kloosterkoolhof bij Sala, de Italiaanse ijscoman. Het waren 'Tellerminen'. Ik liep op de stoep, moest uitwijken en had al een voet op het fietspad toen ik de mijnen zag liggen. Ik kon me nog net aan een houten lichtmast vasthouden, anders had ik er op getrapt.

De bevrijding van Heerlen

Op zondag 17 september kwamen Duitse infanteristen langs de huizen in dekking de Schaesbergerweg af met geweren, mitrailleurs, machinepistolen en Panzerfausten. Ze waren bang, want

het geronk van de jachtbommenwerpers boven Heerlen was niet van de lucht, het waren Amerikaanse jachtvliegtuigen, de Lightnings met twee staarten, Mustangs en Thunderbolts. Ik kende ze allemaal, want ik had aan vliegtuigherkenning gedaan. Er werd geschoten in het centrum, er begon een angstig gevoel over ons te komen, er klonken explosies, het station was aan het branden; ik liep er heen en heb nog geholpen meubels eruit te halen. 's Middags werd er verteld, dat de Amerikanen op het Bekkerveld waren. Toon en ik er heen en jawel, er was een gemotoriseerde verkenningafdeling van het 1e Amerikaanse leger, tanks met de witte ster er op. Het was een geweldig ogenblik, de mensen die de bevrijders toejuichten, de eerste sigaretten opstaken, de eerste kauwgummi, de chocola. Maar er werd geschoten en de Amerikanen trokken zich terug.

's Maandags 18 september gingen Toon en ik naar het centrum, omdat



De ingang van de synagoge aan de Stationstraat. (SAH, fotocollectie nr. 3379)

bij Schunck en V & D Nederlandse vlaggen te koop zouden zijn, en om de toestand op te nemen. Wij kochten een vlag, zagen dat er geen Duitsers meer waren en dat mannen met witte banden en geweren, de zogeheten OD'ers, het straatbeeld gingen beheersen. We gingen terug naar huis en in de Klompstraat werden we door zo een groep, beter kun je zeggen bende met een air van overwinnaars, aangehouden: "Hé, daar heb je Toontje, we wilden je net komen afhalen thuis; jij hebt ook aan Duitsers verkocht; er liggen bezwaren tegen je op het buro". Ze namen Toon mee en het duurde tot na mei 1945 eer hij weer thuis kwam. Eerst heeft hij vastgezet op de Esschenderweg, later in een school in Voerendaal en tenslotte in kamp Vught. Toon was aangegeven door bureu, waarvan leden tot de O.D. (Orde Dienst) behoorden. Spoedig werden Duitse families en NSB'ers in triomf van huis afgehaald om hen vast te zetten. In die dagen is veel onrecht gebeurd. Willekeur en afrekening van oude meningsverschillen kwamen met haatgevoelens boven. Zelfs de clerus deed mee. Er waren veel brood-NSB'ers, die zeker straf hadden verdiend, maar wel in alle redelijkheid en menselijkheid. Maar humane mensen bleken er bij de O.D. weinig te zijn, zeker niet bij onze bureu, die we menigmaal hadden geholpen. Onze bevrijding was al in het beginstadium vergald.

's Middags kwamen de Amerikanen dan definitief naar Heerlen en trokken in eindeloze kolonnes via de Kloosterkoolhof over de Schaesbergerweg naar Schaesberg, Nieuwenhagen, Waubach en de Duitse grens. Wij vonden het erg dat Toon vast zat en Willie Kleinen kwam sterke verhalen vertellen, wat de gevangenen allemaal te verduren kregen. Daar zaten wij nu weer zonder inkomen, want zonder vergunning, toen 'erkenning' genoemd, mochten wij de zaak niet voort-

zetten. Alles werd geprobeerd om ons aan inkomen te helpen.



De synagoge van de Israëlitische gemeente Heerlen, in 1935-1936 gebouwd door architect Wielders. Onder het voorplein ligt de oude joodse begraafplaats. Aan de rechterzijde de bijgebouwen met doop-, was- en onderwijsruimten. (SAH, fotocollectie nr. 9274)

Heerlen een Amerikaanse pleisterplaats

De scholen werden gevorderd voor de soldaten. Er kwamen Rode Kruis-ziekenhuizen en militaire 'resthouses'. Heerlen werd het restcenter van het 1e en 9e Amerikaanse leger, een etappeplaats, waar de golven hoog sloegen, zoals dat gebeurt waar vele jonge mannen zijn die een verzetje willen hebben. Zo was er een dancing bij Schunck, genoemd 'the Windmill'; de Hema was een bakkerij, de Kapé 'the Beergarden'. Het was een ruige tijd waarin vrouwen koopwaar werden en tegen sigaretten, chocolade en andere naturaliën soms hun 'diensten' aanboden aan de soldaten. De zwarthandel tierde welig. Bij de firma Meulenberg kregen de leerlingen van de Bernardinus-HBS enige kantoren ter beschikking en zo waren we enige uur-

tjes per week bezig met onze studie; het was maar behelpen, maar men wilde de jeugd van de straat hebben. Moeder wilde iets doen. Wij maakten een bord met het opschrift "We washing clothes for American soldiers" en stelden het in de voortuin op. Al gauw hadden we het hele militaire hospitaal in de Klompstraat als klant. We wilden geen geld, maar etenswaren, sigaretten, chocolade, nescoffee, blikjes vlees. Wat we zelf niet nodig hadden werd verkocht, vooral aan de melkboer die elke avond kwam. Het ging ons hierdoor weer beter. Ik studeerde met één hand en met de andere hand werd de wasmachine in beweging gehouden. Margot streek de schorten voor de nurses en was voor zichzelf begonnen met het naaien van jurken. 's Avonds kon men beter thuis zijn, want er was dan een uitgaansverbod en het was op straat niet pluis. We kregen ook weer een radio: je hoorde weer berichten en er was weer geluid in huis. Hij kostte f500,-

1945 en de naoorlogse bijzondere rechtspraak

In de winter werd het koud en er was weinig of niets te stoken. In de slaapkamer was het ijskoud; op de plumeaux lagen 's morgens ijsdeeltjes. Käthe had nu weer een eigen kamer, in het huis naast ons; de huisbaas had haar die woning beloofd. De Duitsers die er woonden waren naar Keulen gevlucht. Maar ook de dochter van Breithuber wilde de woning. Ze trokken er gewoon in. Käthe en Sjeng gingen achterom: de Breithubers hadden toen twee kamers en Käthe één. Het was een geweldige ruzie. Käthe beviel van een zoon Tonie. Margot en ik hebben er later voor gezorgd als een moeder en vader, want Sjeng kon er niets van; hij was als grondarbeider bij de gemeente aan werk gekomen en be-



Jacob Keppels op 17-jarige leeftijd.

taalde een paar gulden voor het eten van Tonie.

Het was in Heerlen een komen en gaan van hele divisies, die werden ingezet tegen het Ardennen-offensief van de Duitsers. Het eten werd schaars; alleen van de Amerikaanse keuken kregen we af en toe iets extra's zoals witbrood, soms ook kalkoen. Bakker Bemelmans bracht geen brood meer rond, dus ging ik te voet naar Swier om er brood te halen. Om buiten Heerlen te komen moest men een pasje hebben. Ik werd onderweg aangehouden, maar mocht met mijn broden passeren. Op een dag in februari 1945 kwam ik na een paar uurtjes school naar huis en stond moeder met tranen in haar ogen mij op te wachten. Er was een rechercheur van het zogeheten Tribunaal (bijzondere rechtspraak voor de berechting van onvaderlandslievend gedrag, red.) aan de deur geweest. Bij het Tribunaal werden mensen gehoord die lid van de NSB waren of met de Duitsers hadden samengewerkt. Moeder moest zich om 16.00 uur melden en ook Käthe, die haar zontje naar mij bracht. Margot en ik wachtten, maar moeder kwam niet

meer terug. Ze waren naar de Esschen-derweg gebracht. Daar stonden we dan, Margot en ik en de kleine Tonie; het was of de hemel boven ons instortte. Wij verloren de moed en het geloof in de mensen.

Sjeng kon niet voor Tonie zorgen, dus deden wij twee het. Margot heeft nog veel kleertjes voor Tonie gemaakt. Na een paar dagen kregen wij via een kattelletje bericht van moeder, dat het haar naar omstandigheden goed ging. Wij moesten goed samenwerken en ons met niemand ophouden; ze zou tegen deze verdrukking in vechten om spoedig weer bij ons te zijn. Margot bleef thuis van haar werkgever Heering, naaide voor andere mensen, kookte en deed de was. Ik hielp haar zo goed ik kon. Omdat we geen inkomen hadden, moesten we naar 'sociale zaken' gaan om ondersteuning. We kregen niet veel, maar met dat wat Margot erbij verdiende ging het wel. Van de buurt kregen wij geen enkele steun, men negeerde ons en roddelde over ons. Wij bleven verder wassen voor het Amerikaanse militaire ziekenhuis. Wij kregen vaak bericht van moeder via een groep werksters, die in de zaal van café Hermans verplicht waren in het daar gevestigde naaiatelier te werken. Ook als we iets voor moeder en Käthe hadden mee te geven (sigaretten, eten), gaf ik het daar af; moeder moest dan de helft ervan aan de draagsters afstaan. Het eten in het vrouwenkamp was slecht, het bestond meestal uit 'koekjespap' en moeder gaf van haar portie ook nog aan Käthe. Bij het verhoor wierp men moeder voor dat zij 'deutschfreundlich' zou zijn geweest, Duits was haar moedertaal. De burens hadden haar aangebracht, uit wraak of onnadenkendheid. Verdere beschuldigingen waren er niet. Ze zou maar een poosje in het kamp blijven, dan zou ze de Nederlandse taal geleerd krijgen.

Na de capitulatie van Duitsland vierde Heerlen dagenlang feest. Moesten Margot en ik meedoen? Wij konden het gewoon niet: moeder en Käthe zaten in het kamp opgesloten, zouden vader en Trudie nog wel terug komen, na alles wat er gebeurd was? Begin mei kwam Willie plotseling opdagen, hij viel bij ons binnen als uit heldere hemel. Hij was met Maria en zootje Erno geëvacueerd vanuit Seesen (Harzgebirge), waar zij gedurende de laatste oorlogsmaanden verbleven, naar Vaals, waar zij onderdak hadden in Bloemendaal. Toen hij het hele relaas hoorde, werd hij kwaad en stapte onmiddellijk naar het Tribunaal aan het Templesplein. Hij hoorde hier hetzelfde als wij van moeder hadden gehoord. Hij bood zich aan om zolang voor moeder in het kamp te gaan zitten. Maar helaas vergeefs. Hem werd alleen de verzekering gegeven, dat moeder als 'licht geval' spoedig voor zou komen. Willie, Maria en Erno kwamen bij een boer in Epen terecht, de familie Heuschen. Ik heb hen daar opgezocht: met de trein tot Schin op Geul en de rest te voet, en bleef er twee dagen om alles door te spreken. De evacuatie naar Seesen was de schuld van familieleden van Maria, die tegen Willie's advies in naar buiten waren gekomen, terwijl hij de kelder in de Rolandstrasse met van alles had voorzien, om zo de Amerikanen af te wachten. Hij moest die dag met de vrachtwagen rijden, onder dwang voor de Duitsers. Toen hij 's avonds thuis kwam, waren ze geëvacueerd: de Blockälteste had hen op straat voor het huis gezien en ze moesten uit Aken vertrekken. Alle voorraden werden in beslag genomen. Na twee dagen besloot ik weer naar huis terug te gaan. Ik liep het hele stuk van Epen naar Heerlen te voet, werd verschillende keren aangehouden, het laatst nog op de Benzenraderweg door een daar wonende politieagent.

Thuis wachtte mij een grote verrassing: moeder was er weer. Er was een nieuwe kampcommandant, de heer Hoffman, van communistische oorsprong, gekomen. Moeder vroeg een onderhoud bij hem aan, legde hem alles haarfijn uit. Hij zei: "Ik zal het dossier van U vanmiddag nog nakijken". Hij vond de beschuldiging belachelijk en zei: "Morgen bent U vrij. Ik zal een hartig woordje spreken met deze idioten van het Tribunaal". Ze deed nog een goed woord voor Käthe. Hij zei ervoor te zullen zorgen, dat ze die week naar huis kon. Na een paar dagen kwam zij ook vrij. Moeder en Käthe waren heel mager, niets paste meer en Margot moest hun jurken gaan veranderen. Maar de hele buurt liet ons vallen, wij waren een soort outcast geworden, waarmee men niets te doen wilde hebben. We kregen ook nog schurft vanwege het gebrek aan zeep; wij werden er voor behandeld, zodat we er al gauw van verlost waren.

School of werk?

Ook de HBS kwam weer om de hoek kijken. De Amerikanen hadden inmiddels het schoolgebouw ontruimd, zodat er weer gewoon les gegeven kon worden. Moeder zei: "Je weet wat vader wilde: doorgaan met je studie, dus ga nu maar weer naar school". Maar ik kon er mijn draai niet meer vinden. Wij hadden zoveel meegemaakt, dat was diep in mij gaan zitten, ik begreep de wereld niet meer, ook Nederland niet, waar we al die jaren niet bij hoorden, maar als een soort gasten verbleven. Ik zei moeder, dat ik in alles zo teleurgesteld was, in mijn onbezonnenheid wilde ik weg uit Nederland, en bleef dus thuis. De rector, pater Hazebroek, kwam persoonlijk thuis met moeder en mij praten. Zo ging ik nog een hele week, maar zaterdag zei ik tot moeder: "Nu doe ik de boeken

dicht, het is afgelopen". Want ook op school had de discriminatie post gevat: de grote clan van de 'beteren' tegenover de paar uit de arbeidersgezinnen of middenstanders, die toen aan het hoger onderwijs deelnamen, en die werden geïsoleerd.

Ik kon twee dagen later bij Roderburg beginnen als leerling in de schoenmakerij. Ik was er goed bekend en in de Amerikaanse tijd maakte ik aan de hoge schoenen van de Amerikanen beenkappen, zodat ze de uniforme losse beenkappen niet hoefden te dragen. Alweer kwamen de transportbanden van de mijn van pas, want van de in gummi liggende canvas konden die beenkappen worden gemaakt. Omdat in de bossen bij Schaesberg, Leenhof en de Kakert veel Amerikanen lagen, was dat een lucratieve bezigheid. Roderburg wou alleen natura (sigaretten, levensmiddelen en andere zaken), want aan geld was geen gebrek, het had zijn waarde verloren. Ik kreeg om te beginnen bij Roderburg f5,- per week en de boeken voor de vak cursus, want hij wou mij de schoenmakerij later overgeven; zijn zoon Heinz had er geen zin meer in. In het begin was ik verheugd, dat ik iets om handen had, maar ik moest te véél doen: hakken en zolen maken, stikken op de machine, nieuwe schoenen helpen maken (Roderburg werkte toen veel voor Forma Natura van Moeskops, het waren schoenen voor gehandicapten), dan alle boodschappen doen en de werkplaats poetsen. Tussendoor kreeg je een kop bouillon van een bouillonblokje.

Bij de geldsanering, toen iedereen zijn geld moest inleveren en alleen f10,- kreeg voor de eerste week, betaalde Roderburg mij met oud, dus waardeloos geld twee weken vooruit. Ik was kwaad en zei tegen moeder, dat ik niet meer ging. Ik bleef volhouden, ook toen ze hun zoon Hans stuurden; ik lag op de

sofa, ik was 'ziek'. Ik was ook ziek, geestelijk, ik kan niet tegen oneerlijkheid. Ik heb de boeken bij Roderburg teruggebracht en hem gezegd, dat ik toch geen zin had in de schoenmakerij. Hij vond mij ondankbaar, omdat hij zoveel voor vader en ons had gedaan, maar hij vergat erbij te vertellen, dat het ook in zijn eigen voordeel was geweest. Daarna hebben we geen goede verstandhouding meer met hem gehad.

Zo was ik weer thuis. Toon was ook vrijgelaten uit kamp Vught, maar mocht nog niet met groenten handelen en zette toen een kippenhandel op. Hij had een paar gulden zogenaamd werkplaatsengeld gekregen. Moeder kocht voor hem een paard en wagen in Nieuwenhagen. Hij bracht er niets van terecht. Hij had veel dorst, jammer, Toon was een goede man. Het leek mij niet zoveel om hier en daar kippen te verkopen. Wij hadden natuurlijk ook geld te veel; zeker, wij konden iets inleveren, maar dat werd voorlopig geblokkeerd. Daarnaast was er voor het oude geld ingekocht, bijvoorbeeld een 20-jarige polis van Lotisico (een particuliere loterij) om elk jaar mee te loten, maar deze was gewoon waardeeloos. Ook twee fietsen, elk van f750,-, tweedehands natuurlijk, en sigaretten. Hadden we die maar meer gekocht: veertien dagen na het nieuwe geld deden ze weer tussen de f5,- en f7,50 per pakje in nieuw geld. Ook zilveren gulden en rijksdaalders werden gekocht. Al met al was het jammer dat het hele bedrijfskapitaal van moeder zo naar de maan ging, maar je kon de legale verkrijging ervan niet aantonen en dus niet door de geldsanering krijgen. Toon had de boekhouding aan zijn laars gelapt. Deze werd door schoolmeester H. uit Welten gedaan, maar deze had geen goede naam bij de belasting. Er was trouwens geen belasting betaald. Omdat de wettelijk toegestane winstmarge te

smal was, kon je niet aantonen waarmee het geld verdiend was; laten we maar zwijgen over de erkenning als bedrijfskapitaal. Ikzelf heb me toen laten voorlichten door L., die mij een beetje wegwijis maakte hoe een kasboek te voeren en een aangiftebiljet in te vullen. In mijn korte broek had ik een onderhoud met de inspekteur der directe belastingen, die mij de raad gaf H. als boekhouder te laten vallen en het zelf ter hand te nemen. Dat gebeurde dus. Ook mijn leven moest verder gaan. Ik was zonder school en zonder vast werk, leefde op de beurs van moeder, dat was ook niet ideaal.



Jacob's halfzus Käthe, met kinderen voor Hollenkamp op de markt in Heerlen, ca. 1950.

Aken

Willie, Maria en Erno waren weer terug naar Aken, waar ze thuis waren. Ze hadden de neus vol van Nederland, waar ze zo slecht waren opgevangen, waar geen woning was en geen werk. Moeder vond het best; we hadden al formulieren moeten invullen om onze eigendomsaanspraken op de panden in Aken bij de Engelse bezetting te claimen. Men sprak over een beheerder, maar dat waren ook maar zakkenvullers. Willie en familie gingen bij Vaals illegaal de grens over. Hierbij hadden ze hulp van J., die ook het contact met ons onderhield. Er werden heel wat levensmiddelen meegenomen, en ook mijn kostbare postzegelverzameling, die wij nog met het oude geld hadden gekocht. Willie zei, dat hij postzegels verzamelde en zoals altijd kon moeder niet neen zeggen en weg waren mijn postzegels. Ook leende hij mijn fiets. Later kregen we bericht dat ze goed waren aangekomen en dat de huizen er allemaal nog stonden, zij het licht beschadigd. Dit was een doorn in het oog der burens, die zeiden: "Ja, die Häuser der Juden hat man nicht bombardiert". Mijn fiets kon ik in Vaals ophalen. Bussen reden er niet, daarom mocht ik tussen de melkbussen van een melkophaler meerijden. De banden van de fiets bleken stuk te zijn. Ik moest dus met de fiets aan de hand naar Heerlen lopen.

We kregen bericht van Willie, dat er andere huurders in Augustinerbach 26-28 waren getrokken, dat opa geëvacueerd was naar Bamberg, maar gauw zou terugkomen. Willie kon onze woning in de Rolandstrasse weer betrekken. Toch was er aan alles gebrek, levensmiddelen, zeep en andere noodzakelijke dingen, en vooral aan geld, want er was een kans de hypotheken en Hauszinssteuer in een snel tempo af te lossen. Wij moesten steeds nieuwe formulieren invullen om

ons bezit veilig te stellen.

Van vader en Trudie nog niets nieuws; informatie aanvragen bij het Rode Kruis was vooreerst niet mogelijk. Maar hoe langer het duurde des te groter werd de twijfel of ze nog ooit zouden terugkeren, want het was nu algemeen bekend wat er in de concentratiekampen was gebeurd.

Waardeloze marken

Louis was intussen ook bij Willie opgedoken vanuit Thüringen. Hij verkoos in Duitsland te blijven en werkte op de mijn. Hij stuurde een kennis uit Kerkrade, die in Strass familie had wonen, waarvan een lid een kameraad was van Louis. Zowel Willie als hij vroegen onze steun. De jongeman kwam steeds van Kerkrade bij ons levensmiddelenpakketten voor hen halen; meestal kreeg Willie niets en behield Louis alles zelf. Louis stond met zijn vriendin meestal aan de andere kant van de grens bij de Holz en de pakjes werden overgegooid. Dat deden velen. Het zal wel oogluikend toegelaten zijn. Willie vroeg via J. om Duits geld te sturen, omdat het zeer gunstig was hypotheken af te lossen bij de Münchener en Dresdener Bank. Het Duitse geld was hier niets meer waard, je kon het voor een prikje opkopen. Wij kochten veel bij W.S., die de nodige contacten had. Ik moest het aan de grens brengen en het precies op een bepaalde tijd overgooien. Louis zou het dan aan Willie geven. Het ging een tijdje goed. De mensen waren hier blij de waardeloze marken kwijt te raken en in Duitsland was nog geen geldsanering.

Op een zondag was ik weer eens in Kerkrade. Louis was niet op de afgesproken tijd aan de grens. Het was druk aan de grens, er waren velen die kleine pakjes overgooiden. Opeens kwam hij; ik gooide net alles over en hij maakte dat



Duitse soldaat bij de grens aan de Nieuwstraat in Kerkrade, ca. 1940

hij via het nauwe straatje aan de andere kant weg kwam. Ik had niet alle geld over kunnen gooien, want van achteren paktten mij twee douanebeambten vast. Zij namen mij mee. Bij visitatie vonden zij enige duizenden marken in mijn zakken. Ik zei, dat het geld van mijn broer was, die in Duitsland woonde en dat hij het aan ons tijdelijk in bewaring had gegeven en ik het hem nu terug wilde geven. Die middag en nacht moest ik op het politiebureau blijven. Intussen hadden ze bij moeder huiszoeking gedaan, doch niets gevonden. Omdat ik niet op tijd thuis was gekomen had moeder al het nodige opgeruimd; zij vertelde hetzelfde verhaal als ik. Ik moest mijn verklaring ondertekenen. Ik mocht niet naar huis, maar werd in een politiezijspan naar het bureau aan de Akerstraat gebracht, waar nieuwe verhoren volgden, die de hele voormiddag in beslag namen. Ik werd aan de kinderpolitie overgegeven; er moest een oplossing gevonden worden. Ze vonden het maar vreemd, dat ik niet meer naar school

ging en geen vast werk had. Ik zou en moest van hen van de straat weg. Dus moest ik mij verplichten een opleiding te gaan volgen op de centrale werkplaats aan de Esschenderweg; zij meldden mij telefonisch aan. Omdat ik pas 16 jaar was, wilden ze de hele kwestie in de doofpot stoppen. Maar ik moest me bij hen niet meer laten zien. Dat beloofde ik en ik mocht gaan. Alle papieren werden vernietigd, anders had het er voor mij niet goed uitgezien vanwege de deviezensmokkel.

Ik was blij dat ik er zo vanaf gekomen was. Moeder heeft gehuild toen ik thuis kwam. De marken, dat was geen onherstelbaar verlies. Het was de zoveelste keer dat je niet op Louis kon rekenen. Ik kreeg een overall van de familie Dekkers en schoenen en zo meldde ik mij de volgende dinsdagmorgen op de centrale werkplaats. Ik werd aan het vijlen gezet. Het milieu beviel mij niet, het was geen gezelschap voor mij, allemaal ouder dan ik, en met een taalgebruik dat ik van huis uit niet gewend was. Na twee da-

gen vroeg ik aan de leraar om overplaatsing naar de afdeling houtbewerking. Hij had geen bezwaar, want hij had al gauw gezien dat ik voor bankwerker niet deugde en zo begon ik de volgende dag bij de timmerlui. Dat ging wel voor een paar dagen, maar daarna ging ik er elke dag met tegenzin naartoe.

Naar zee

's Zaterdags stond in de Limburger Koe-rier een advertentie, waarin ze jongens zochten via de arbeidsbeurs, om een opleiding te volgen voor de koopvaardij. Ik vertelde moeder, dat de centrale werkplaats niets voor mij was en ik veel liever op de grote vaart wilde komen. Ik was het toch moe in Nederland, na alles wat we hadden meegemaakt. Moeder twijfelde nog en ik weet dat ik haar veel verdriet heb gedaan, nu besef ik dat des te meer. Op het arbeidsbureau kreeg ik na een gesprek formulieren mee die moeder moest tekenen. Na twee weken werden wij gekeurd en aangenomen, maar moesten nog geduld hebben, omdat in het opleidingskamp Eerde bij Ommen nog geen plaats was. De opleiding zou zes maanden duren en dan in Dordrecht op het opleidingsschip 'Hollands

Glorie' nog eens zes maanden. De directeur van de centrale werkplaats beloofde intussen alles te regelen, want de jufvrouw van de kinderpolitie belde geregeld op of ik nog wel de opleiding aan het volgen was. Thuis hielp ik in de zwarthandel, want Toon had nog steeds zijn erkenning niet terug. Sigaretten waren nog altijd veel gevraagd. Ik droomde intussen van de wereldzeeën, om dan daarna in Amerika te blijven. Zelfs Margot, die vrienden had bij de Amerikanen van het militaire ziekenhuis waar ze nog geregeld mee correspondeerde, was van plan naar Amerika te emigreren. Haar vriend Meredith was een heel fatsoenlijke jongen en wilde haar over laten komen, maar ze moest hem niet zo erg; de andere vriend Toth was van een ander slag en bleek al gehuwd te zijn. Maar moeder wilde het niet hebben; ze had vader beloofd op ons te letten en te zorgen dat we goed terecht kwamen.

Van vader en Trudie hoorden we nog steeds niets. Het bleef wachten op betere informatiekanalen. Steeds meer en erger drong de werkelijkheid van de gruwelijkheden in de concentratiekampen tot ons door. Wanneer zouden we eindelijk nieuws krijgen?